

Specifika systému obecních voleb v předlitavském období a jeho vliv na volební kulturu (na příkladu Moravy a Rakouského Slezska)

Pavel Kladiwa

THE SPECIFIC FEATURES OF THE MUNICIPAL ELECTION SYSTEM IN THE CISLEITHAN PERIOD AND ITS INFLUENCE ON THE ELECTORAL CULTURE (DEMONSTRATED ON THE CASE OF MORAVIA AND AUSTRIAN SILESIA)

This study presents the municipal electoral regulations for Moravia and Silesia, as well as the specific electoral rules for the so called statutory towns. It then focuses on the actual course of the municipal elections, in which competing parties made use of all means in the struggle for political power, including loopholes in the law and obvious frauds. The specific political culture of the municipal elections is portrayed in detail based on the example of the municipality of Zábřeh nad Odrou (nowadays part of Ostrava) in the early 20th century.

KEYWORDS:

Cisleithania; 1848–1918; civil society; elections; municipal politics

Volby jsou bezesporu důležitou součástí politické kultury. Volby nejčastější a lidem zřejmě vždy nejbližší byly ty komunální, jež souvisejí s fenoménem obecní samosprávy.

Již během pozdních třicátých a čtyřicátých let 19. století, a samozřejmě o to intenzivněji v čase revoluce v roce 1848, se objevil požadavek na zavedení obecní ústavy, který zazníval především v městském prostředí. Obsáhlá diskuse na toto téma proběhla jak na půdě moravského zemského sněmu, tak slezského konventu, jehož návrh obecního zřízení platil za nejpracovitější.¹ Návrh nové ústavy vypracovaný kroměřížským sněmem se obecními záležitostmi zabýval spíše jen okrajově, obcím mělo náležet „sebeurčení ve všech záležitostech, týkajících se výlučně obecních zájmů“ a „svobodná volba jejich představených a zástupců“. Podrobnosti pak koncept ústavy ponechával na budoucím říšském obecním zákonu, který však poslanci z důvodu nedobrovolného rozchodu sněmu již neprojednali.

Myšlenka obecní samosprávy nebyla však opuštěna ani po rozpuštění kroměřížského sněmu v březnu 1849. Premiér Felix kníže Schwarzenberg zastával názor, že „die Grundlage des freien Staates bildet die freie Gemeinde; dass dieser durch ein freisinniges Gemeindegesetz die selbständige Bestimmung und Verwaltung innerhalb durch die Rücksicht auf das Gesamtwohl gezogenen Grenzen gesichert werde, ist dringendes Bedürfnis“.² Březnová oktrojovaná ústava plánovala vedle státních

1 Werner OGRIS, *Die Entwicklung des österreichischen Gemeinderechts im 19. Jahrhundert*, in: Wilhelm Rausch (ed.), *Die Städte Mitteleuropas im 19. Jahrhundert*, Linz 1983, s. 83–85.

2 Citováno podle Peter URBANITSCH, *Die Gemeindevertretungen in Cisleithanien*, in: Helmut Rumpler — Peter Urbanitsch (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 VII: Verfassung*

správních organizací také autonomní samosprávné organizace ve formě krajských, okresních a místních obcí.

Upřesnění obecních pravomocí přinesl provizorní obecní zákon ze dne 17. března 1849, jehož základní zásady se ve stejné či mírně pozměněné podobě objevily i v říšském obecním zákonu z roku 1862, například v jeho dobře známém prvním článku: „Die Grundfeste des freien Staates ist die freie Gemeinde“.³

V roce 1850 proběhly podle zmiňovaného obecního zákona volby do obecních zastupitelstev. Byly to vůbec první volby po porážce revoluce a na dalších deset let zůstaly volbami jedinými. Stadionovo obecní zřízení z předchozího roku totiž nikdy jako celek nevstoupilo v platnost a v průběhu padesátých let bylo upevňujícím se neoabsolutismem prakticky anulováno. Termín dalších voleb, které se měly konat za tři roky, tedy v roce 1853, byl nejprve posunut, až pak bylo v únoru 1854 provedení nových obecních voleb sistováno. Mandáty byly stávajícím zastupitelům jednoduše prodlužovány, „ztráty“ byly nahrazovány osobami jmenovanými státními orgány. Šlechtické velkostatky, přes odpor svých majitelů plně integrované do jednotného systému samosprávy zákonem z roku 1849, měly být ze svazku obcí v budoucnu vyňaty a postaveny vedle institucí místních obcí jako rovnocenné jednotky místní správy, podřízené okresním hejtmánstvím.⁴

Po politickém obratu na počátku šedesátých let došlo konečně k trvalému zavedení obecní samosprávy. Říšský obecní zákon (*Reichsgemeindegesetz*) z 5. března 1862 zavedl základní právní rámec, a tím v podstatě nastavil mantinely, ve kterých se musely pohybovat mnohem podrobnější zemské předpisy. Stanovil poměrně široký samostatný okruh působnosti obce a vedle toho tzv. přenesený okruh působnosti obce. Ten zajišťoval výkon veřejných záležitostí přidělených obci státem delegačním principem; podléhal kontrole státní správy, přitom však byl vykonáván na náklady obce.⁵

Do obecních samospráv se volilo na základě kuriového volebního systému, který se svým mechanismem podobal volebnímu systému zemských sněmů a poslanecké sněmovny říšské rady (před rokem 1897, respektive 1907), neboť hlasy oprávněných voličů nejen počítal, ale i „vážil“. Obecní volební řád se v každé jednotlivé zemi mírně lišil, ve svém příspěvku se zaměřím zejména na Moravu a Rakouské Slezsko. Nejprve se zmíním o „řadových“ obcích⁶ a poté o statutárních městech, v nichž se volilo podle poněkud odlišného mechanismu.

und Parlamentarismus, 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 2199–2281, zde s. 2201.

3 W. OGRIS, *Die Entwicklung*, s. 86–87; Jiří KLABOUCH, *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*, in: Adam Wandruszka — Peter Urbanitsch (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 II, Verwaltung und Rechtswesen*, Wien 1975, s. 270–305, zde s. 277.

4 Jiří KLABOUCH, *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848–1918*, Wien — München 1968, s. 278; W. OGRIS, *Die Entwicklung*, s. 89. K vynětí velkostatků by skutečně došlo na základě zákona č. 58 z 24. dubna 1859. Absolutismus však padl dříve, než mohl být zákon uveden do praxe.

5 Podrobně Pavel KLADIWA, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1848–1914 I. Vývoj legislativy*, Ostrava 2007, s. 21–25.

6 Pro ně platil na Moravě obecní zákon č. 4 z. z. z 15. března 1864 a ve Slezsku obecní zákon č. 17 z. z. z 31. prosince 1863. Součástí obecních zřízení byly i obecní volební řády.

Volební právo měli v Markrabství moravském a ve slezských vévodstvích čestní občané, dále sousedé obce neboli měšťané (*Gemeindebürger* — jen na Moravě), dále příslušníci obce a společníci obce,⁷ kteří platili v obci nejméně posledních dvanáct měsíců minimálně jeden zlatý přímých daní bez započtení přírážek (ve Slezsku jakoukoliv výši přímých daní), a konečně z příslušníků obce bez ohledu na odváděné daně: duchovní všech státem uznaných vyznání, dvorští, státní, zemští úředníci a úředníci veřejných fondů, penzionovaní důstojníci, sloužící i penzionovaní vojáci bez důstojnické hodnosti, majitelé doktorského titulu získaného na tuzemské univerzitě, vyšší učitelský personál na obecných školách a definitivně stanovený učitelský personál na středních a vyšších školách. Volební oprávnění měly také tuzemské právnické osoby (korporace, fundace a ústavy) platící v obci přímé daně, a to prostřednictvím svého plnomocného zástupce. Zvoleni mohli být rakouští občané mužského pohlaví s aktivním volebním právem, kteří dosáhli 24 let věku a kteří požívali plných občanských práv.

Za účelem volby obecního výboru musel starosta obce připravit seznam členů obce oprávněných k volbě, obsahující nejprve čestné voliče, pak daňové plátce s udáním výše odváděných daní a naposledy honorační voliče (volící bez ohledu na odváděné daně). Na základě tohoto seznamu došlo k vytvoření voličských sborů. Zpravidla se utvářely tři voličské sbory (výjimečně jen dva, případně u nejmenších obcí na Moravě jen jeden). K tomuto účelu byla celková výše přímých daní odváděných obci rozdělena na tři stejné díly. Voliči — tedy daňoví poplatníci — byli seřazeni od největšího do nejmenšího daňového plátce. Do prvního voličského sboru bylo zařazeno tolik největších daňových poplatníků, aby součet jejich přímých daní dosáhl jedné třetiny veškerých odváděných daní. Ve druhém (značně početnějším) sboru se nacházeli střední daňoví plátci a ve třetím, nejlidnatějším voličském sboru, drobní poplatníci. Čestní občané a honorační voliči, volící bez ohledu na daně, náleželi do prvního sboru voličů, pouze státní úředníci nejnižších dvou služebních tříd volili v posledním, tedy ve třetím sboru. Počet členů prvního sboru voličů musel dosáhnout minimálně dvojnásobku tímto sborem volených členů a náhradníků obecního výboru, jinak musel být do tohoto počtu doplněn příslušným počtem daňově nejpoptatnějších příslušníků druhého voličského sboru. Pouze na Moravě platilo, že v prvním voličském sboru nesměli čestní a honorační voliči dosáhnout poloviny daňových voličů. Praktický dopad této pojistky hájící zájmy největších daňových poplatníků na složení I. sboru voličů mohl být značný: V plzeňských obecních volbách v roce 1902 byl v I. sboru poměr honoračních a daňových voličů 130 : 3.⁸ V Polské Ostravě (ležíci ve Slezsku) volili při posledních obecních volbách před rokem 1907 v I. sboru pouze dva daňoví voliči, ve II. sboru pouze tři a všichni ostatní daňoví voliči až ve III. sboru voličů. Pět daňových voličů, tvořících 90 % všech v obci odváděných daní, tak bylo v obou prvních sborech majorizováno honoračními voliči.⁹ Takové anomálie nepřípadaly v Markrabství moravském v úvahu.

7 Příslušníci obce v ní měli domovské právo. Sousedé obce (měšťané) vlastnili tzv. sousedské právo občanské v obci anebo jim mělo být v budoucnu zapůjčeno. Společníci obce nespádali do žádné z obou uvedených skupin, ale platili v obci z nemovitého jmění anebo z řemesel, živností a důchodů přímé daně.

8 P. URBANITSCH, *Die Gemeindevertretungen*, s. 2210.

9 P. KLADIWA, *Lesk*, s. 60.

Každý sbor voličů se shromažďoval zvlášť. Nejprve volil třetí, pak druhý a nakonec první sbor. Volební akt byl veřejný, volič se vyjádřil ústně před volební komisí. Mohl dát hlas kterémukoliv členovi obce s pasivním volebním právem, nehledě na voličský sbor, do něhož kandidát aktivním volebním právem sám náležel. Volič vybíral příslušný, na jeden voličský sbor připadající počet členů obecního výboru (tedy celkem jednu třetinu členů obecního výboru). Hlasování bylo za přítomnosti voliče ihned zaneseno do hlasovací listiny vedle jeho jména. Rakouské zákonodárství vycházelo z teorie, že volební akt v obci je aktem správy (zastoupení) majetku, a ne výkonem politických práv, což dokazuje i volební právo právnických osob. Po volbě členů obecního výboru probíhala na Moravě ve zvláštním termínu volba náhradníků, a to stejným způsobem. Oproti tomu ve Slezsku probíhaly volby náhradníků současně s volbami členů výboru, a to tak, že volič příslušného volebního sboru jmenoval nejprve své kandidáty do obecního výboru a pak náhradníky. Náhradníků se oproti členům obecního výboru volila polovina.¹⁰

První statutární města byla jmenována v roce 1850, a to na základě § 6 prozatímního obecního zřízení z roku 1849, v němž se pravilo: „Hlavní města země a krajská města obdrží zákonem vlastní ústavy. Těž jiným znamenitým městům jest vyhrazeno právo, požádati za povolení vlastní městské ústavy cestou zákonodárnou.“ Na základě tohoto ustanovení obdržely vlastní obecní statut Brno a Olomouc na Moravě a Opava ve Slezsku. Hlavním znakem každého uděleného obecního statutu neboli zvláštního obecního zřízení byla jeho výjimečná povaha, tj. byl chápán jako privilegium, lišící se od všeobecného zemského obecního zřízení, a musel být vydán jako zvláštní zemský zákon.

Říšský obecní zákon z 5. března 1862 na zřízení navázal: „Hlavní města jedné každé země, a když za to požádají, také jiná znamenitější města a znamenitá místa lázeňská, obdrží zákony zemskými statuta zvláštní, pokud jich dosud nemají. Nynější statuta mohou se měniti a doplňovati zákonem zemským.“ Na Moravě obdržela nový statut Olomouc a nově se statutárními městy staly Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště a Kroměříž. Ve Slezsku se novými statutárními městy staly Bílsko (nacházející se dnes v Polsku) a Frýdek, zatímco zemské hlavní město Opava se dočkalo nového statutu.

Jen v některých statutárních městech, konkrétně v Kroměříži, Uherském Hradišti, Znojmě a Frýdku, byl výkon volebního práva v obecních volbách veřejný (tj. formou ústního hlasování před volební komisí), tedy stejný jako v nestatutárních obcích. V ostatních městech se volilo prostřednictvím hlasovacích lístků. V Jihlavě se jako v jediném statutárním městě uplatňovalo dělení daňových voličů tak, jak ho známe z nestatutárních obcí, tj. že každý ze tří sborů voličů představoval třetinu odváděných daní a census oddělující první kurii od druhé a druhou od třetí se stanovoval před každými volbami výpočtem. V ostatních statutárních městech byl daňový census opravňující voliče-daňového poplatníka volit v příslušném sboru voličů dán pevně ve statutu.

Jiří Klabouch ve čtyřicet let staré a dodnes nepřekonané monografii tvrdí, že samospráva statutárních měst se vyznačovala vysokým absolutním daňovým censem, který vylučoval z podílu na správě obecních záležitostí nejen proletariát, nýbrž i významnou část maloburžoazních vrstev, a zámožné vrstvy tedy hrály ještě významnější roli než jinde.¹¹ V tomto případě se však mýlil. Podíváme-li se totiž na statuta

10 Podrobněji viz P. KLADIWA, *Lesk*, s. 31–34.

11 J. KLABOUCH, *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 81–82.

jednotlivých měst Moravy a Slezska, vyšší absolutní daňový census než v nestatutárních obcích nalezneme pouze v Brně do roku 1905 (16 korun), Olomouci (12 korun) a Jihlavě (6 korun). V Uherském Hradišti, Znojmě, Opavě a Bílsku stačila k nabytí volebního práva ve třetím sboru voličů jakákoliv odváděná daň, ve Frýdku roční daň alespoň 2 koruny. V nestatutárních obcích Moravy bylo přitom zapotřebí k nabytí volebního práva odvést alespoň 2 koruny ročně, ve Slezsku jakoukoliv daň (tedy > 0). Klabouchovo tvrzení platí jen pro tři ze sexteta moravských a pro žádné z tria slezských statutárních měst. Brno jako jediné ze statutárních měst zavedlo v roce 1905 IV. sbor voličů, v němž k volbě opravňoval pouze minimálně dvouletý pobyt ve městě. Nové ustanovení se velmi podobalo Badenihu volební reformě poslanecké sněmovny říšské rady z roku 1896.

město	I. sbor	II. sbor	III. sbor
Brno 1850–1905	>= 100 zl. + čestní měšťané	100–40 zl. + honorační voliči	40–8 zl. + měšťané
Brno od 1905	>= 150 zl. + čestní měšťané	150–50 zl. + honorační voliči	50–5 zl. + měšťané (nově i IV. sbor: dva roky řádné bydliště v obci)
Jihlava	1. třetina daní + čestní měšťané + honorační voliči, platící alespoň 3 zl. daní	2. třetina daní + honorační voliči	3. třetina daní (minimální census 3 zlaté) + měšťané
Kroměříž	>= 100 zl. + čestní měšťané	100–40 zl. + honorační voliči	40–1 zl. + měšťané
Olomouc	>= 70 zl. + čestní měšťané	70–30 zl. + honorační voliči	30–6 zl. + měšťané
Uherské Hradiště	>= 60 zl. + čestní měšťané	60–20 zl. + honorační voliči	20–>0 zl. (společníci obce do 1868 20–3 zl.) + měšťané
Znojmo	>= 60 zl. + čestní měšťané	60–20 zl. + honorační voliči	20–>0 zl. (společníci obce do 1868 20–3 zl.) + měšťané
Frýdek	>= 40 zl. (od 1904 100 korun) + čestní měšťané	40–10 zl. (od 1904 100–30 korun) + honorační voliči	10–1 zl. (od 1904 30–2 koruny) + měšťané
Opava	>= 60 zl. + čestní měšťané	60–30 zl. + honorační voliči	30–>0 zl. + měšťané

TABULKA Č. 1: Rozdělení oprávněných voličů do volebních sborů podle statutů od šedesátých let 19. století

Vlivem stanovení pevného censu pro první a druhý sbor voličů byli voliči statutárních měst rozděleni do všech tří sborů mnohem rovnoměrněji než v nestatutárních obcích, jak dokazují příklady Olomouce, Opavy a Frýdku v níže uvedené tabulce. Hlas voliče třetího sboru ve statutárním městě tedy vážil více, což se nezřídka, v porovnání s nestatutární obcí, odrazilo ve vyšší volební účasti v této kurii. Hlavně v Olomouci lze poměr voličů začleněných do tří voličských sborů považovat za vyrovnaný, hlasy

každého voličského sboru tedy měly přibližně stejnou váhu (každý sbor voličů volil jednu třetinu členů obecního výboru), což se týkalo zejména let 1880–1900. V těchto letech byl každý voličský sbor tvořen třetinou oprávněného voličstva. Pro statutární města s výjimkou Jihlavy platí globálně jedno — o výsledku komunálních voleb nerozhodovala na rozdíl od průmyslových nestatutárních obcí (např. Moravská Ostrava či Vítkovice) úzká skupina voličů prvního a druhého sboru, která v nich na počátku 20. století tvořila maximálně 15 % oprávněného voličstva. V posledním třetím sboru se totiž nacházela maximálně polovina všech voličů.¹² Jiná situace nastala až v Brně po zavedení nového statutu v roce 1905. Nově zavedený čtvrtý sbor voličů totiž volil jen devět obecních radních (zatímco první tři sbory po šestnácti radních), přitom však pojal více než dvě třetiny oprávněných voličů, takže hlas voliče čtvrtého sboru vážil z obou uvedených důvodů o hodně méně.

lokalita, rok	voličů/obyvatel v %	rozdělení voličů do voličských sborů v %, v závorce minimální daňový census v korunách		
		I. sbor	II. sbor	III. sbor
Brno, 1903	5,2	27,2	41,8	31
Brno, 1905	25,6	4,4	9,9	16 (IV. sbor 69,7)
Olomouc, 1880	8,7 (6,6°)	31 (140)	33,5 (60)	35,4 (12)
Olomouc, 1910	16 (13,9°)	27,6 (140)	27,4 (60)	44,9 (12)
Opava, 1882	10,01 (8,4°)	17,6 (120)	24,6 (60)	57,6 (>0)
Opava, 1909	15,2 (14,3°)	23,7 (120)	23,4 (60)	52,7 (>0)
Frýdek, 1876	10,67	8,40 (80)	29,79 (20)	61,81 (2)
Frýdek, 1911	13,77	17,06 (100)	30,59 (30)	52,35 (2)
Moravská Ostrava, 1867	6,92 (1870)	5,32 (347)	17,52 (100)	77,16 (2)
Moravská Ostrava, 1908	11,70	0,70 (1 781)	13,30 (473)	86,00 (2)
Vítkovice, 1882	5,09	9,09 (149)	15,91 (55)	75,00 (2)
Vítkovice, 1909	11,28	1,15 (1 493)	6,93 (255)	91,92 (2)
Příbor, 1870	16,15	4,09 (156)	12,71 (41)	83,20 (2)
Příbor, 1912	19,78 ¹	2,68 (291)	13,39 (67)	83,93 (2)
Nový Jičín, 1891	10,83	2,95	23,54	73,50
Nový Jičín, 1909	12,89	1,68	16,43	81,88

TABULKA Č. 2: Rozdělení oprávněných voličů do volebních sborů — srovnání statutárních a nestatutárních obcí na Moravě a ve Slezsku¹³

12 Pavel KLADIWA — Andrea POKLUDOVÁ — Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914 II/1: Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 48–50; P. KLADIWA, *Lesk*, s. 134–135. Údaje označené v tabulce ° jsou včetně stále vojenské posádky ve městě. Jelikož aktivní vojáci nedisponovali volebním právem, je směrodatným pro komparaci s ostatními lokalitami spíše údaj před závorkou. Údaj označený ¹ se týká voleb v roce 1909.

13 Výpočet podílu oprávněných voličů na obyvatelstvu byl proveden podle počtu obyvatel k datu nejbližšího sčítání lidu, tedy pro léta 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910.

Koncentrace více než čtyř pětín voličů do třetího sboru voličů v průmyslových městech a obcích (např. Moravská Ostrava či Vítkovice) byla způsobena velkými majetkovými rozdíly, kdy několik největších daňových plátců odvádělo většinu přímých daní.

Po charakteristice mechanismu, který fungoval v obecních volbách v nestatutárních obcích a ve statutárních městech, a jeho dopadu na vymezení voličů a jejich rozdělení do voličských sborů se nyní zaměříme na vlastní průběh obecních voleb, v němž se soupeřící strany snažily v rámci boje o politickou moc využít všech prostředků, včetně mezer v obecném volebním řádu, obcházení ducha zákona či dokonce páchání podvodů. Zřejmě nejvyhraněnější byl tento politický boj v národnostně smíšených městech, kde spolu soupeřily národní reprezentace, anebo alespoň uskupení odvíjající svůj volební program do národního hávu.

Obrovský konfliktní potenciál měla již samotná technická stránka průběhu voleb. Docházelo i k neúmyslným administrativním chybám a omylům, čemuž se při složitosti celé agendy a množství voličů nelze divit. Stanovit okruh oprávněných voličů totiž nebylo v komplikovaném systému jednoduché — bylo zapotřebí sečíst různé druhy odváděných přímých daní, sepsat honorační voliče atd. Seznamy oprávněných voličů zvláště pro každý voličský sbor musely být vyvěšeny v zákonem stanovené lhůtě před volbami a byla dána lhůta k podání námitek, jejichž prostřednictvím bylo možné vyreklamovat případné nedostatky spočívající v opomenutí zařazení voliče, zařazení do nesprávného sboru voličů, zkomolení voličova příjmení apod. Příprava volebních seznamů byla v náplni práce dosluhujícího obecního představenstva, aniž by byla stanovena pevná časová lhůta, což dávalo možnost k překračování zákonem stanoveného tříletého funkčního období členů obecních samospráv a dále k podvodným manipulacím při evidenci voličů a jejich rozdělení do voličských sborů. Nastávaly i případy cílevědomého zneužívání pravomocí stávající radniční kliky s cílem udržet si pozice i v následujícím volebním období.¹⁴

Ve většině obcí se v obecních volbách volilo veřejně, tj. ústně před volební komisí, což umožňovalo nátlak na voliče, zvláště ty pocházející z řad ekonomicky závislých vrstev, hlavně pokud jejich zaměstnavatel hájil v komunální politice své zájmy. Vítkovice poskytují snad nejtypičtější příklad nátlaku na voliče při volebním aktu. Jak dosvědčuje český tisk, zaměstnanci železáren přicházeli k volbám skupinově v doprovodu svých mistrů a úředníků a volili před volební komisí, v níž zasedali rovněž zástupci jejich zaměstnavatelů. Dopad veřejné formy voleb si uvědomovali i činovníci vítkovické obecní samosprávy, jak vysvítá z jednání vítkovické radnice v září 1907 na téma případného zavedení písemné formy hlasování v Markrabství moravském: „Nesporný úspěch sociální demokracie po zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva do říšské rady ji svádí, aby požadovala všeobecné rovné a přímé volební právo i do zemských sněmů a obcí. Vláda je však na rozdíl od změny v případě říšské rady na vážných pochybách, když zcela správně uvádí, že říšská rada je výlučně zákonodárným a kontrolním sborem, kdežto zemské sněmy a obce jsou správními organismy, ve kterých musí být zástupcům zájmů poskytnuta záruka odpovídajícího zastoupení. Aby se alespoň částečně odpovědělo tlaku socialistů a s nimi spojených

14 P. KLADIWA — A. POKLUDOVÁ — R. KAFKOVÁ, *Lesk*, s. 61–62.

českých pokrokářů, byla v zemských sněmech zavedena všeobecná kurie, podobně se tomu stalo ve volebních zřízeních různých obcí. Na Moravě se snaží zemský výbor částečně uniknout tlaku socialistů tím, že průběžně bylo ve většině obcí ještě existující ústní volební právo změněno na písemné a tajné, a tato změna inspirovala i předložený návrh zákona na změnu obecního volebního zřízení.

Vyvstává otázka, do jaké míry by zavedení tajného písemného volebního práva mohlo změnit výsledky voleb? Z některých stran je slyšet, že by nedošlo k podstatné změně. To by mohlo odpovídat skutečnosti v těch obcích, v nichž žije usedlé obyvatelstvo, a sociální demokracie je tedy bez vlivu. V takových obcích by snad byly zavedením tajného písemného volebního práva upřednostňovány radikální občanské kruhy, k přesunu moci do rukou jiné národnosti či sociálních demokratů by však nedošlo.

Jinak je tomu v obcích s vysoce rozvinutým průmyslem, v první řadě v ostravském průmyslovém revíru. Obec Moravská Ostrava sice v posledních obecních volbách docílila ve třetím voličském sboru velké majority [tj. s převahou v něm zvítězili němečtí kandidáti — pozn. autora], je však nepochybné, že tato majorita by se pravděpodobně proměnila v minoritu, kdyby nemohla být odpovídajícím způsobem využita hospodářská moc nalézající se v rukou Němců. Ve Vítkovicích nepostavila opozice v posledních dvou obecních volbách vlastní kandidátní listinu, je však jisté, že by se ani v této obci neprosadili ve třetím voličském sboru němečtí občanští kandidáti, pokud by voliči mohli volit podle svého srdce. Podobně by se odvíjely poměry v Přívoze, který je ohrožen vůbec nejvíce. V Zábřehu, čistě české obci, umožnila právě jen ústní volba straně vítkovických železáren dobytí třetí volební sbor. Se zavedením tajného volebního práva bude těžké, velmi těžké, pokud vůbec možné, uhájit jej.

Kdo už se někdy účastnil ústní volby, ví, pod jakým působením stojí volič, který musí nahlas a otevřeně vyjmenovat kandidáty před lidmi, na nichž je ekonomicky závislý. Při písemné volbě není známo, jak volič volil. Vliv hospodářské moci při ústní a písemné volbě je diametrálně odlišný.

K tomu ještě musíme zvážit skutečnost, že v Moravské Ostravě je druhý voličský sbor infikován množstvím českých státních úředníků. Je tedy nepochybné, že v případě zavedení tajného písemného volebního práva by mohl nastat pád německého panství v obcích ostravského revíru.¹⁵

Situace v Čechách byla odlišná, neboť tam se volilo již od šedesátých let 19. století písemně. Slezský zemský sněm umožnil zákonem z roku 1883 změnu ústní formy voleb na písemnou, pokud se takto rozhodl příslušný obecní výbor. Jak dokazuje kauza frýdeckých voleb z roku 1908, ani zavedení písemné formy voleb nemuselo všem voličům přinést možnost projevit svobodně vlastní vůli. Tehdy podali Češi protest proti volbám do III. sboru voličů, v němž uváděli, že frýdecký magistrát dal na úřední, jím vydané a razítkem opatřené hlasovací lístky vytisknout jména kandidátů radniční strany a následně byly tyto předtištěné volební lístky předány dělníkům místních továren těsně před volbami s hrozbou propuštění ze zaměstnání, pokud budou volit jiné kandidáty. Ke stížnosti se na základě výzvy slezské zemské vlády musel frýdecký magistrát vyjádřit — přiznal, že dělníci zaměstnaní v místních továrnách si skutečně vyzvedávali hlasovací lístky v tovární kanceláři, avšak jiný způsob doručení

15 Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond Archiv města Vítkovice, karton 106.

prý nepřicházel v úvahu, neboť přes den nebyli dělníci doma k zastížení a pověření zaměstnanci magistrátu nemohou vstupovat do továrních prostor. Magistrát rovněž potvrdil, že se u voleb skutečně objevily hlasovací lístky s natištěnými jmény kandidátů, což prý je vysvětlitelné jenom tím, že jednotliví agitátoři sbírali hlasovací lístky, nechávali je potisknout a poté znovu rozdělovali. Tento postup ovšem není v rozporu s volebním řádem.¹⁶

Zvláště v národnostně smíšených obcích byly součástí volební kultury i podivné praktiky s udělováním čestného občanství, neboť čestní občané získávali automaticky volební právo většinou v nejprestižnějším a početně nejužším prvním volebním sboru a odstupující obecní výbor si takto mohl dopředu zajistit třetinové vítězství ve volbách.¹⁷ Na Moravě, kde platil zákaz majorizace daňových voličů v prvním sboru, se mohlo jednat rovněž o druhý sbor voličů. Sociálnědemokratický list *Duch času* kritizoval průběh obecních voleb v moravských Hranicích v roce 1903: „Velkotovárnu na čestné občany zřídila česká většina obecního výboru v Hranicích. „Pouze“ třicet čestných měšťanů najmenovala v poslední schůzi obecního výboru. Mezi těmi jsou: dr. Rezek, okresní hejtman Galusek, finanční rada Sitko, okresní soudce Voitol, dr. Palkovský, poslanci dr. Pražák, dr. Herold, dr. Pacák, dr. Šílený a Reichstädter... Čestné občanství má být projevem díky a uznání za služby obci, dotyčným čestným občanům prokázané. Ale při jmenovaných čestných občanech by se nenechaly ani s největším úsilím zjistiti nějaké zásluhy o Hranice získané. Dokud vládli Němci v Hranicích, zabezpečovali svou vládu tím, že fabrikovali čestné občany a Češi nyní páchají totéž. Politický nemrav provádějí jedni i druhí. Pak chtějí mluvit o čistých zbraních. Tomuto svinstvu může učinit přítrž jedině zavedení všeobecného práva hlasovacího.“¹⁸

Ministerstvo vnitra v roce 1914 konstatovalo, že zkušenosti posledních desetiletí ukazují, že privilegované volební právo pro čestné občany je stále více zneužíváno k politickým cílům a k zajištění majority vládnoucí strany v dané obci.¹⁹

Velké machinace se v nejedné obci děly s uplatňováním plných mocí ve volbách. Volební právo muselo být ve volbách zpravidla vykonáváno osobně, v případě vdáných žen s volebním právem jen prostřednictvím manžela a u svobodných žen či vdov jen prostřednictvím zplnomocněnce. Na základě udělení plné moci měly dále právo volit osoby, které v obci vlastnily nemovitost, ale bydlely jinde, a dále jedinci, kteří byli v době voleb v obci nepřítomni z důvodu výkonu záležitostí obecních či veřejných. Mezi soupeřícími tábory se bojovalo zejména o plné moci ženských voliček, a to nejenom v národnostně smíšených municipalitách. Protokol o průběhu přerovských obecních voleb v roce 1910 uvádí, že jen ve III. voličském sboru byly celkem v 73 případech na jméno stejné osoby vystaveny dvě plné moci, a oba zmocněnci proto nebyli dle zákona k volbám připuštěni. Ve dvou případech bylo konstatováno, že se navíc podpisy zmocnitele liší, neboť jeden je psán švabachem a druhý latinkou, načež bylo pro podezření z falšování navrženo trestní řízení. V jedenácti dalších případech se událo totéž pro různost podpisů. V jednom případě byly dokonce vystaveny na

16 P. KLADIWA — A. POKLUDOVA — R. KAFKOVÁ, *Lesk*, s. 62–63.

17 J. KLABOUCH, *Die Gemeindevestverwaltung*, s. 36–37 a 135.

18 *Duch času*, 29. října 1903, s. 3.

19 Peter URBANITSCH, *Die Gemeindevertretungen in Cisleithanien*, s. 2213.

jméno jedné voličky tři plné moci. V jedenácti případech se později již po odvolení prostřednictvím plné moci objevil za stejnou osobu další zmocněnec s podepsanou plnou mocí, který již nebyl připuštěn k volbě. Podobná inflace plných mocí nastala i v posledních přerovských předválečných volbách v roce 1913.²⁰

Méně časté, ale ne neobvyklé, byly manipulace s daňovými předpisy. Na moravském zemském sněmu zazněl v roce 1881 návrh Aloise Mikýšky na změnu volebního řádu v tom smyslu, že se má při sestavování voličských seznamů přihlížet k těm daním, které jsou voliči již nejméně jeden rok předepsány: „Zvýšená daň má mít vliv na zvýšení volebního práva až tehdy, když už nabyla jisté stálosti. Zvýšením volebního práva se míní přeražení do vyššího voličského sboru s nižším počtem voličů. K dosažení volebního práva podle § 6 je nutné, aby příslušník obce dostal nejméně po dobu jednoho roku své povinnosti platit daně. Z toho samého důvodu by měl volič, povoláný do vyššího voličského sboru, tam svým hlasem spolurozhodovat teprve tehdy, když zvýšená daň již po jistou dobu trvá. V praxi se ale zákona v posledních letech zneužívá — voliči nižších volebních sborů nahlásí krátce před volbami smyšlené živnosti a z nich plynoucí příjmy a podle předepsaných daní bývají hned vřazeni do vyššího voličského sboru. Po volbách hned přiznání těchto živností a příjmů odpadne a daně se odepíší. Toto k volebním účelům pravidelně se opakující připisování a odepisování daní ohrožuje základy obecního řádu volebního, spočívajícího na opravdových zájmech všech poplatníků.“²¹

Zejména v národnostně smíšených obcích docházelo v rámci volebního boje k parcelování pozemků a k jejich připisování občanům bydlícím mimo obec jen za účelem umělého získání hlasů.

V Předlitavsku bývala obvykle nejvyšší volební účast v prvním sboru voličů (průměrně mezi 60 % a 90 %) a někdy ve druhém sboru, ve kterém se často nejvíce „bojovalo“, protože v něm se rozhodovalo o výsledky voleb. Účast ve třetím sboru byla obvykle nižší, zřejmě z toho důvodu, že si jeho členové uvědomovali nereálnost prosazení vlastních kandidátů.²² Toto obecně platné pravidlo však neplatilo v případě, kdy byla pro první dva sbory voličů postavena pouze „radniční“ kandidátka, zatímco pro třetí voličský sbor existovala kandidátka opozice. Jakmile čeští aktivisté v Moravské Ostravě roce 1888 postavili vlastní kandidátku, a to pouze pro volby ve třetím sboru voličů, volební účast v něm okamžitě významně stoupla; totéž platí i pro rok 1905, kdy měla třetí kurie náhle nejvyšší účast voličů ze všech tří sborů.

V éře honorační politiky, tj. do konce osmdesátých let 19. století, byla účast na obecních volbách v Opavě velmi nízká. Například komunálních voleb v roce 1888 se zúčastnila necelá třetina oprávněného voličstva (30,3 %). Z volební letargie se voličstvo probudilo teprve na počátku devadesátých let 19. století, ve kterých probíhalo volební klání mezi politicky slábnoucími liberály a posilujícími nacionály na pozadí štvavých předvolebních kampaní, které dokázaly vyburcovat k volebnímu dění v roce 1892 dvě třetiny voličstva a v následujících volbách dokonce 74,3 %.²³

20 P. KLADIWA — A. POKLUDOVÁ — R. KAFKOVÁ, *Lesk*, s. 64–65.

21 *Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského*, 1881, s. 161–163.

22 P. URBANITSCH, *Die Gemeindevertretungen*, s. 2199–2281.

23 P. KLADIWA — A. POKLUDOVÁ — R. KAFKOVÁ, *Lesk*, s. 157.

Ve frýdeckých obecních volbách v letech 1904 a 1911 byla účast o 30 % vyšší než při volbách v roce 1901. Souvislost se změnou hlasování z ústního na písemné (a tedy tajné) je zcela evidentní, byť nemůžeme vyloučit ani vliv zvýšené agitace, české strany tam měly ve volbách větší šanci, neboť voliči nebyli naplno vystaveni tlaku zaměstnavatelů.²⁴

Ve Vítkovicích nominovala v roce 1900 pro třetí sbor voličů vedle vítkovických železáren svou kandidátku i česká sociální demokracie, avšak výsledek pro ni znamenal naprosté fiasko — z 1 400 odevzdaných hlasů získal nejúspěšnější Čech pouhých čtrnáct.²⁵ Přesto již samotné vytvoření opoziční kandidátky přimělo „závodní“ stranu nasadit osvědčenou a dodnes používanou metodu „volební agitace“, jak o tom v retrospektivním srovnání s následujícími volbami v roce 1903 posměšně psal sociálnědemokratický list *Duch času*: „Žádný volební guláš a ani hlt volebního piva nebude letos při obecních volbách ve Vítkovicích. Tak zní usnesení volebního komitétu závodního. Voličové obecní, co je toho příčinou, že o hladu a žízni máte voliti závodní panáčky za obecní patricie? Před třemi lety jste se v pivě zrovna mohli utopit a guláše vecpali do mnohého voliče, až jeho žaludek proti tomu revoltoval. Inu, letos nemusí panská strana sáhnout do sáčku a korumpovat voliče gulášem a pivem, neboť žádná opoziční strana proti ní nevystupuje. Před třemi lety, když sociálně demokratické dělnictvo vítkovické zúčastnilo se obecních voleb [...], sáhla závodní klika k nejnemravnějším prostředkům [...] Letos toho nemá zapotřebí. Sociální demokraté se voleb zdrželi, a proto se šetří na guláši a pivu.“²⁶

* * *

Specifickou politickou kulturu uplatňovanou v obecních volbách si dokreslíme konkrétním příkladem obce Zábřeh nad Odrou (dnes součást Ostravy) na počátku 20. století.²⁷ Od počátku 20. století hledaly vítkovické železářny, tehdy jeden z největších průmyslových podniků v Předlitavsku, prostor k územní expanzi (potřebovaly vybudovat nové výrobní jednotky a katastr Vítkovic byl již přetížen). Vlastník železáren, Vítkovické horní a hutní těžiřstvo (dále jen VHHT), proto zamýšlel získat vliv v sousední obci Zábřeh nad Odrou. Zábřeh měl v roce 1900 již 7 563 obyvatel; těžil z průmyslových migrací na Ostravsko.

Je třeba podotknout, že v souboji VHHT s dosavadními řídicími vrstvami Zábřehu se jednalo o konflikt národnostní (německý podnik kontra česká obecní samospráva) i sociální (moderní průmyslový kolos versus tradiční rolnicko-řemeslnická elita). V roce 1904 se vedení VHHT rozhodlo angažovat v nastávajících obecních volbách v Zábřehu. To vedlo k eskalaci napětí, neboť tamní „česká“ radnice nehodlala vyklidit veřejný prostor v obci. Podle tvrzení českého tisku si nechal sekretář VHHT Walter

²⁴ *Tamtéž*, s. 347.

²⁵ *Ostrauer Zeitung*, 9. července 1900, s. 2; *Ostrauer Tagblatt*, 10. července 1900, s. 2, 3.

²⁶ *Duch času*, 2. července 1903, s. 3.

²⁷ Podrobněji viz Pavel KLADIWA, *Vztahy obce Zábřeh nad Odrou k Vítkovickému hornímu a hutnímu těžiřstvu před I. světovou válkou*, in: *Historie / Historica XVI. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 244, 2009, s. 113–126.

Landauer předvolat zaměstnance železáren bydlicí v Zábřehu a vyhrožoval jim pro případ, že by volili Čechy.²⁸

Obecní volby v Zábřehu začaly na konci září 1904, a to volbou třetího volebního sboru, tedy nejnižších daňových poplatníků, jak to ostatně přikazoval volební řád. V tomto sboru se o hlasy voličů ucházel i dosavadní starosta obce, rolník Jan Černý. Česká strana vedle něj nominovala i další muže existenčně nezávislé na železárnách — čtyři řemeslníky, dva domkáře a správce velkostatku — a vedle nich pouze dva dělníky.²⁹ Pár hodin po zahájení volebního aktu došlo k otevřenému konfliktu, který vedl ke zmaření voleb. Český list pokrokové strany *Ostravský denník* popsal kauzu volby následovně: Volby třetího voličského sboru byly po polední pauze násilím přerušeny. Vítkovické železářny vyslaly na „bojiště“ sekretáře Landauera a množství úředníků a mistrů, kteří ovlivňovali dělníky. Dokonce jim rozdávali poukázky na guláš, pivo a kořalku, připravené v blízké hospodě. Mezi německými kandidáty byli dva židé a čtyři úředníci železáren. Po polední pauze prohrávali němečtí kandidáti s českými. Strhla se mela mezi českými členy volební komise a úředníky a mistry železáren, kteří se snažili kontrolovat, jaké kandidáty si volič vybral (svého zástupce do volební komise se železárnám prosadit nepodařilo, neboť volební komisi ustanovoval dosluhující obecní výbor). „Vítkovičtí začali rvát, křičet, až se v uších zaléhalo, zdvíhali hole a hnali se útokem na volební komisi jako Japonci na Port Artur. Dva členové volební komise sotva stačili sebrat část papírů a utéci, radní Petřík oknem se zachránil. Začaly lítati stoly, židle, hole, jeden mrštil sklenicí, která rozbila hlavu jednomu českému voliči...“³⁰

O události psal i sociálnědemokratický list *Duch času*, pro který bylo VHHT arcinepřítelům číslo jedna, byť ne z národnostních důvodů, nýbrž proto, že vládlo tvrdou rukou nad svými zaměstnanci a nepřipouštělo v železárnách nezávislé odbory. „V Zábřehu bylo přesvědčení voličů spjato v pouta hospodářské odvislosti a vzpouzející se cit utápěn v alkoholu. Zábřežské volby jakoby pro výstrahu demonstrovaly nestvůrnost a ničemnost obecního volebního řádu, přežitku to staré doby [...]. Ústní hlasování je hanebným, nemravným prostředkem k znásilňování neodvislých neb zbabělých voličů, při slabých charakterech svádí ku korumpování voličů, k prodávání hlasů a tím i osobního přesvědčení buď za peníze, nebo za trochu chlastu [...]. Veřejnou volbou v obci nemůže dělnictvo dáti průchod své vůli a svému přesvědčení, jsouc komandováno svými vykořisťovateli i proti svému přesvědčení voliti. Dělnictvo, pomíjející svého vzdělání a sjednocení, nedbale a lehce nátlaku podlehne. To jsme pozorovali při volbách zábřežských. Již několik dnů před volbami byli voláni oni voliči zábřežští, kteří pracují ve vítkovických železárnách, k raportu a bylo jim srozumitelně řečeno, jak se mají při volbách zachovat, by existenci v závodu nepozbyli. To také účinkovalo. V uvedený den již od sedmé hodiny ranní táhly zástupy vítkovických dělníků v čele se svými pohaněči k volební místnosti [...] První zastavení bylo v Heitlingerově putyce, kde pro znásilněné dělnické voliče bylo přichystáno občerstvení [...] Úředníci z vítkovických mordoven [takto, případně ještě „vítkovické žilodřírny“, ti-

28 *Ostravský denník*, 27. září 1904, s. 2–3.

29 Tamtéž.

30 „*Úředníci vítkovických závodů rozbili volby!*“, *Ostravský denník*, 29. září 1904, s. 1–2.

tulovali sociální demokraté vítkovické železářny — pozn. autora] obsadili místo, kde voliči museli procházet k volební komisi. Každý z popoháněčů měl seznam v rukou a dával pozor, z jakých lístků kdo volí a hned si ho zaznamenali [...] Komandanti vítkovičtí na tom neměli ještě dost, co již prováděli, chtěli, aby komisař připustil někoho z jich středu do volební komise, aby i tam se přesvědčili, zda-li je dělníci neklamou. Žádosti jich vyhověno nebylo. Volba se zdouhavě protáhla do půl druhé a pak byla dvouhodinová přestávka. Přes tu dobu posilňovali se voliči na volebním pivu a guláši, takže než došlo k pokračování volby, měli už mnozí té ráže dost, následek toho byl, že dělali křik a po čtvrtém neb pátém voliči byla volba rozbita a komise se svými papíry měla co utíkat...“³¹

Sociální demokraté dále kritizovali skutečnost, že dosavadní česká obecní klika v Zábřehu s nimi nepočítala, neboť jim slíbila v případě uzavření předvolební dohody pouze tři mandáty, což odmítli jako nedostatečné zastoupení.

S naprosto odlišnou verzí příběhu přišel zástupce centrálního ředitele VHHT Adolf Sonnenschein, a to v dopise jednomu ze spoluvlastníků těžířstva, Salomonu Albertu Anselmu Rothschildovi, do Vídně: „Vytvořili jsme kandidátní listinu, na níž je zastoupen průmysl, zatímco dřívější obecní samospráva sestávala výlučně z česko-klerikálních, průmyslu nepřátelských rolníků. Přirozeně jsme naši kandidátku zpřístupnili našim dělníkům a sdělili jsme jim, že železářny mají zájem na jejím úspěchu. Dále jsme dělníkům pro čas voleb poskytli dovolenou, abychom jim umožnili volit, aniž bychom samozřejmě dopředu věděli, zdali pro nás budou hlasovat. Nepřekročili jsme přípustnou míru agitace, obzvláště zákonná ustanovení. Pro Vaši informaci sdělujeme, že včera začaly volby ve třetím sboru. Když se během voleb zjistilo, že česko-klerikální kandidáti prohrávají, vyprovokovali Češi nepokoje a znemožnili další volební akt. Volby budou znovu vypsány. Protože vždy dbáme na to, abychom nepřekročili zákon, a voleb se účastníme jen tam, kde to vyžadují hospodářské zájmy těžířstva, žádáme Vás, abyste případné denunce nechal bez odpovědi. Budeme Vám vděční, když nás o nich budete informovat.“³²

Nadřízené státní orgány nařídily — přesně podle litery zákona — opakování zábrěžských obecních voleb, a to na únor 1905. Do té doby zůstalo ve funkci staré obecní zastupitelstvo, které si tak prodloužilo své volební období. VHHT se v tomto mezidobí všemožně snažilo o navýšení svého volebního potenciálu. Nespoléhalo se jen na hlasy závislých dělníků ve třetím volebním sboru, nýbrž se pokusilo ovlivnit i nezávislé voliče prvního a druhého sboru (jednalo se hlavně o majitele pozemků), mezi nimiž se nacházelo i několik stávajících obecních zastupitelů, např. radní Rudolf Šugar, hostinský a majitel zemědělské usedlosti. V Archivu akciové společnosti Vítkovice se dochoval dopis Rudolfa Šugara centrálnímu řediteli VHHT Friedrichu Schusterovi z 21. ledna 1905: „Spolu s Pitříkem [jedná se o radního Petříka — pozn. autora] jsme byli ve vaší kanceláři v záležitosti našich voleb a poté jsme Vám měli podat odpověď, což se nestalo. Nyní Vám píši, že jsme vše sdělili našemu panu starostovi a on se zlobil. Nakonec ale slíbil, že bude pro kompromis pod podmínkou, že skončí všechny soudní

31 Duch času, 6. října 1904, s. 1-2.

32 Archiv a. s. Vítkovice (dále AV), fond Vítkovické horní a hutní těžířstvo (VHHT) — 10, karton 70, dopis ze dne 29. září 1904, překlad z německého originálu.

pře. Dále jsem se starosty ptal, kdy budou volby a on mi odpověděl, proč mi na tom záleží, že se starosty nikdo neptá, kdy budou volby. U nás je ticho, jen mezi poplatníky se mluví, že by bylo nejlépe uzavřít smír Zábřehu s Vítkovicemi. V tom smyslu se také budu starat, abychom se domluvili a nestalo se to, co posledně. Co se mě týká, vyberte si kandidáty do výboru — poplatníky, kteří obci platí a ne takové lidi, co platí málo nebo vůbec nic, a chtějí poroučet. Máme tu též šikovné členy, například Palička, Kolař a Šeděnka. Jesli [sic!] mi budete psát, tak prosím česky, neboť německy neumím.“³³

Schuster oznámil Šugarovi o tři dny později, že VHHT sdělilo prostřednictvím sekretáře dr. Landauera radnímu F. Petříkovi podmínky, za nichž je ochotno uzavřít kompromis. R. Šugar mu po dvou dnech odpověděl, že se s F. Petříkem domluvili na konání důvěrné schůze v Šugarově hostinci za účasti 28 osob ze Zábřehu a z Hulvák. Pozval na ni zástupce VHHT W. Landauera a A. Hanela, a požádal je, „aby přijeli a raději s pěknými slovy než se zlými, jak říká staré přísloví, dobrá vůle koláče peče a zlá hlavu tepe“.³⁴ Jednání v tak širokém okruhu lidí však činovníkům železáren nevyhovovalo, neboť evidentně chtěli zůstat pouze nepřímými aktéry, jak vysvítá z Schusterovy odpovědi z 27. ledna: „Landauer a Hanel jsou zaneprázdnění a schůze se nemohou zúčastnit. Dle našeho mínění není vhodné, abyste celou záležitost projednávali s tolika pány. Prosíme Vás, abyste schůzi odbyli bez naší účasti, jelikož panu Petříkovi jsou naše podmínky známy. Doporučujeme Vám, aby schůze vybrala dva či tři důvěrníky, jež budou s námi dále jednat.“³⁵

Už se zdálo, že se situace pro VHHT vyvíjí tím nejpříznivějším způsobem. Ihned po schůzce informoval R. Šugar o tom, že na ní byli vybráni kandidáti ze všech tří voličských sborů pro obecní volby a dále pět důvěrníků, kteří mají jednat s železárnami.³⁶ Přitom R. Šugar, K. Fusek i V. Jindra ještě v předchozích volbách v roce 1901 aktivně vystoupili proti železárnám. Posledního lednového dne roku 1905 se uvedení muži dohodli se zástupci železáren, dr. Walterem Landauerem a Aloisem Hanelem, na společné kandidátní listině pro obecní volby. Obě strany měly mít právo ponechat u volebního stolu své důvěrníky, aby měly kontrolu, že se volí přesně podle této kompromisní kandidátky.³⁷

Zanedlouho poté však došlo ke zvratu, jak R. Šugar *kouzelně* vylíčil v nedatovaném dopisu adresovaném ředitelství VHHT: „Ve čtvrtek byla schůze Politického spolku pokrokového a v pátek schůze obecního výboru. Tam proběhla debata o tom, co jsme provedli. Fusek hodil všechnu vinu na mne, Indru [Jindru — pozn. autora] a Pitříka [Petříka — pozn. autora]. Starosta řval jak vzteklý pes a kdyby trochu mohl, tak by mne zabil. Tak vás uvědomuji, že z toho kompromisu sešlo, já nechci o ničem slyšet, vy máte hromadu dělníků, sbor dostanete sami a starosta náš ať to zlé vše sám odne-

33 Tamtéž.

34 Tamtéž.

35 Tamtéž.

36 AMO, fond Archiv obce Zábřeh (AOZ), karton 7. Rolník, hostinský a radní Rudolf Šugar, rolník a radní František Petřík, hostinský Vincenc Jindra, hostinský Karel Fusek a majitel realit Ignác Goldberger.

37 Tamtéž. To mělo velký význam pro VHHT, které tak mohlo snáze kontrolovat své zaměstnance v průběhu volebního aktu a vyvíjet na ně maximální možný nátlak.

se.“³⁸ To už se rychle blížil termín opakovaných voleb a rovněž česká strana mobilizovala síly, seč mohla. Voliči české strany se zavazovali, že odevzdají hlasy pro předem dohodnuté kandidáty.³⁹

V polovině února 1905 nastal očekávaný termín volebního klání. 16. února informoval *Duch času* o tom, že výsledek právě probíhajících voleb je nejistý a že vítkovický kapitál (tedy železářny) se snaží ovládnout třetí sbor voličů.⁴⁰ O pár dní později už tentýž list s radostí konstatoval, že VHHT obecní volby prohrálo. Česká občanská strana, vědoma si hrozícího nebezpečí, sdělila čtyři dny před volbami sociálním demokratům, že jim přenechává třetí volební sbor. V něm bylo nakonec zvoleno sedm kandidátů železáren a tři zástupci české strany, jež však ovládla první a druhou kurii. Dělníci železáren byli opět pohoštěni v Heitlingerově hostinci a při volbách nad nimi bděli mistři a úředníci.⁴¹ Sociálnědemokratický orgán upozornil i na problematickou stránku vítězství české strany: „Kdyby Pitřík, Šugar a Indra byli zůstali dr. Landauerovi věrnými, byl by I. sbor ztracen [...] Slabost charakterů ukázala při volbách celá řada občanů. Ač co rolníci, domkáři a živnostníci jsou úplně neodvislími, přece volili s vítkovickými otrokáři. Snad očekávali, že jim za to Vítkovice zaplatí vyšší cenu za pozemky, jež mají na prodej...“⁴²

Zábřežský hostinský a majitel pozemků Rudolf Šugar, který se v uplynulých týdnech tolik angažoval v záležitosti uzavření předvolebního kompromisu mezi železárnami a opozičním křídlem české strany, nakonec k volbám vůbec nešel. Svůj postoj se snažil vysvětlit vedoucím mužům VHHT: „Já níže podepsaný Vám s úžasem sděluji, že mi při tom volebním boji bylo úzko, páni Suess a Landauer poslali pro mě a česká strana mě držela, že nesmím ani ven vyjít, a sociální demokraté mi různými výhrůž-

38 AV, fond VHHT-10, karton 70.

39 AMO, fond AOO, karton 7. Dosvědčuje to čestné prohlášení voliče prvního volebního sboru, řezníka Albrechta Helbicha: „Já níže podepsaný zavazuji se tuto svým čestným slovem, že při nejbližší příští volbách do obecního zastupitelstva obce Zábřehu nad Odrou jakožto volič v prvním sboru volebním k volbě určitě a v pravý čas se dostavím a že voliti budu věrně úplně a bezvýjimečně dle kandidátní listiny, s níž souhlasiti bude většina pánů voličů.

Od povinnosti této nemůže mne zprostiti žádná příčina ať cesta sebe nutnější, ať pohřeb, svatba, ať nemoc ať záležitost osobní, rodinná, hospodářská nebo jakákoliv jiná leda smrt. V případě nemoci smrtelné může od povinnosti této zprostiti toliko před volbou dané písemné vysvědčení dvou z těchto lékařů: MUDr. Vladimíra Hradečného nebo MUDr. Jana Maye nebo lékařů vůbec, jichž národní české přesvědčení není sporno.

Zároveň se zavazujeme každý jednotlivý z nás, že žáden z nás jednotlivec nepustí se do vyjednávaní ohledně nastávajících voleb obecních s kýmkoli, jmenovitě že toho neučiní a ani nevstoupí nikdo z nás do vyjednávaní s německými neb vítkovickými voliči a závody a jim žádných slibů neučiní.

V případě nedodržení tohoto závazku z mé strany nenamítám ničeho proti veřejnému pranýřování takové hanebné zrady. Listina tato uložena budiž na věčnou paměť do ohnivzdorné pokladny.“

40 *Duch času*, 16. února 1905, s. 4.

41 *Duch času*, 23. února 1905, s. 4.

42 *Duch času*, 2. března 1905, s. 3.

kami vyhrožovali. Tak prosím, aby se mi to nezazlívalo, že jsem s vámi nehlasoval, a i kdybych hlasoval, tak bychom toho málo měli, protože páni Čapka a Goldberger odpadli. Dále mi pan Goldberger řekl, že by nedoporučoval podání rekursu, protože slyšel, že by to vzbudilo něčí pozornost. Dále bych radil, abyste ode mne odkoupili státek, protože by se vám v příštích volbách hodil.“⁴³ Poslední souvětí zřejmě osvětluje hlavní motiv Šugarova velmi vstřícného postoje k VHHT.

„Česká strana“ starosty Černého se zanedlouho postarala o posílení vlastních pozic, a to způsobem, který byl zcela legální, byť ne zrovna etický, obecní výbor Zábřehu nad Odrou totiž odhlasoval na svém zasedání dne 14. května 1906 jmenování 26 čestných občanů obce najednou! Mezi nimi figurovali čeští političtí vůdci z Čech i Moravy, jako například Karel Kramář, Albín Bráf, Josef Herold, Václav Šilený nebo Václav Perek, a vedle nich moravskoostravští advokáti a zároveň regionální političtí vůdci Karel Fajfrlík, Josef Široký, Antonín Táborský nebo Rudolf Matouš, třebaže nikdo ze zmíněných neměl se Zábřehem bezprostředně nic co do činění.⁴⁴ VHHT proti tomu podalo stížnost, ale neuspělo.⁴⁵ Na stále platící české převaze nic nezměnila ani skutečnost, že Zábřeh prohrál boj proti otevření německé školy v obci. Státní orgány byly nekompromisní, neboť počet dětí hlásících se do tohoto ústavu dosáhl zákonem stanoveného limitu, a tak musel zábřežský obecní výbor schválit rozpočet a plány na výstavbu německé obecní školy.⁴⁶

Situace se nezměnila ani v následujících obecních volbách, neboť česká strana uhájila své pozice a v listopadu 1911 byl uzavřen kompromis pro další volby obecního výboru v Zábřehu nad Odrou mezi Národní radou českou, obcí zábřežskou a VHHT. Dohoda zaručovala české straně v příštím obecním výboru jen tu nejtěsnější většinu: šestnáct členů výboru a osm náhradníků bude zvoleno z důvěrníků českých občanských stran a čtrnáct členů výboru a sedm náhradníků z důvěrníků těžářstva. Šest radních a starostu navrhne česká strana a čtyři radní těžářstvo, které rovněž obdrží jedno místo důvěrníka v reklamační komisi a ve volební komisi. Vůdci české strany při jednání byli JUDr. Karel Fajfrlík, předseda ostravského odboru Národní rady české, a MUDr. Vladimír Hradečný, zplnomocněný zástupce Národní rady moravské v Brně.⁴⁷ Oba tyto mužové patřili k vůdčím osobnostem Politického spolku pokrokového v Moravské Ostravě (za kterým stála Lidová strana pokroková).

Dohoda mezi zástupci české strany a VHHT však narazila na odpor místního učitelstva a rovněž sociální demokracie na Ostravsku. Sociálnědemokratický poslanec Jan Prokeš, pozdější prvorepublikový starosta Moravské Ostravy, považoval kompromis za zradu české věci. Vytykal zábřežskému obecnímu výboru neschopnost a nečinnost, poněvadž podle něj nebránil vnikání vítkovických závodů do obce. Prohlásil, že sociální demokraté se voleb nezúčastní, neboť nominace zástupce železáren do

43 AV, fond VHHT-10, karton 70, nedatováno.

44 AMO, fond AOZ, protokoly obecních sezení obce Zábřehu nad Odrou 1904–1918, kniha č. 2.

45 AMO, fond AOZ, karton 3.

46 AMO, fond AOZ, protokoly obecních sezení obce Zábřehu nad Odrou 1904–1918, kniha č. 2, 12. prosince 1906.

47 Dohoda byla uzavřena 20. listopadu 1911. AV, fond VHHT-10, karton 72.

volební komise znemožňuje sociálnědemokratickým voličům při ústní volbě volit svobodně podle svého přesvědčení.⁴⁸

Obecní volby se konaly 18.–23. března 1913. Ve volbách byli bez výjimky zvoleni dojednaní kandidáti. Novým starostou Zábřehu se stal MUDr. Vladimír Hradečný, jenž obdržel 29 hlasů, oproti tomu rolník Jan Černý obdržel jen jeden hlas.⁴⁹ Vladimíra Hradečného můžeme jen stěží podezřívat z toho, že by měl v úmyslu *prodat* Zábřeh vítkovickým železárnám, vždyť právě on patřil v devadesátých letech 19. století k hrstce obětavých agitátorů v sousedních Vítkovicích, kteří založením několika spolků *rozhýbali* tamější skomírající český národní život. Tento lékař si zřejmě uvědomoval, že se Zábřeh bude moci díky investicím VHHT rozvíjet podstatně rychlejším tempem.

Sociálnědemokratický poslanec František Tomášek měl zřejmě pravdu v tom, že se VHHT nespokojí s pozicí druhého hráče v obci a že v příštích obecních volbách bude usilovat o úplné ovládnutí radnice. Se stoprocentní jistotou to však konstatovat nemůžeme — to by musela první světová válka vypuknout nejméně o tři roky později, než se stalo. Následující obecní volby se totiž konaly již za první republiky, tedy za jiných státních poměrů a na základě rovného a tajného volebního práva.

Na postojích zábrěžského radního R. Šugara můžeme dokumentovat, jak může být — především na lokální úrovni — zavádějící zjednodušování tehdejších zájmových konfliktů pouze na etnickou či nacionální stránku věci. Často hrají roli i zájmy jiné, v tomto případě ekonomické; vstřícný postoj R. Šugara, F. Petříka a některých dalších majitelů pozemků a domů v Zábřehu k VHHT byl motivován vidinou osobního finančního profitu, neboť se dal v případě dohody očekávat mnohonásobný nárůst hodnoty pozemků i realit.

* * *

Josef Redlich ve své práci *Das Wesen der österreichischen Kommunalverfassung* z roku 1910 silně obhajoval rakouskou variantu obecní samosprávy jako potenciálního původce síly, jež může pohánět rakouský projekt budování moderního státu. Podle něj mělo vytvoření sféry nezávislé na státu osvobodit inherentní síly rakouské společnosti a dát je do služeb ekonomického a kulturního pokroku. Systém místní samosprávy měl tedy sehrát důležitou funkci právě bašty sociálního života rozličných národů.⁵⁰

Je nesporné, že obecní samospráva měla přes mnohé nedostatky velké zásluhy na aktivizaci národní i občanské společnosti. Česká politika zdůrazňovala její přínos národní, německá spíše onen obecně občanský. Čeští politikové totiž neměli žádnou šanci ovládnout státní aparát, proto usilovali alespoň o to, aby z místních (a v Čechách i z okresních) samosprávných institucí vybudovali politická centra národního hnutí. Obecní funkce se tak staly odrazovým můstkem k získání dalších pozic ve státě. Německé liberální pojetí *selfgovernmentu* oproti tomu vnímalo silnou obecní samosprávu jako druhý pilíř státu vedle silné centralistické moci.

48 Ostravský denník, 5. února 1912, s. 2–3.

49 AMO, fond AOZ, karton 7.

50 Fredrik LINDSTRÖM, *Empire and identity: biographies of the Austrian state problem in the late Habsburg empire*, Purdue University Press 2008, s. 197–198.

RÉSUMÉ:

Following the introductory characterization of the mechanisms used for voting in municipal elections in non-statutory municipalities and statutory towns, as well as their impact on the breadth of the electoral right and the “weight” of the electoral vote, the study focuses on the actual course of the municipal elections, in which the competing parties attempted to make use of all means in the struggle for political power, including loopholes in the electoral regulations, circumvention of the spirit of the law and even frauds. A number of specific examples of manipulation and fraud are given from various municipalities in Moravia and Austrian Silesia. Typologically, these involve 1) fraudulent manipulations of the records of voters and their division among electoral bodies, 2) pressure on voters due to the fact that voting was public, i.e. oral in front of the electoral commission, 3) shady practices involved in granting honorary citizenships (automatically associated with franchise), 4) sharp practices involved in implementing powers of attorney in elections, 5) tax regulation frauds (for most voters the franchise was based on payment of taxes).

The specific political culture of municipal elections is illustrated in detail using the example of the municipality of Zábřeh nad Odrou (today a part of Ostrava) at the beginning of the 20th century. From the early 20th century, Vítkovice Ironworks, one of the largest industrial enterprises in Cisleithania, sought space for territorial expansion (new production units were required and the Vitkovice cadastre was already more than full). Hence the owner of the ironworks planned to gain influence in the neighbouring municipality of Zábřeh nad Odrou. The duel between the ironworks management and the old municipal elites of Zábřeh not only involved a „national“ conflict (with the „German“ company against the „Czech“ municipal authority) and a social conflict (with a modern industrial giant against a traditional peasant-craftsman elite), but the personal interests of the protagonists were also projected into it too.

Doc. PhDr. Pavel Kladiwa, PhD., působí na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Zabývá se sociálními dějinami „dlouhého 19. století“ (pavel.kladiwa@osu.cz).